ВІСНИК ЛЬВІВ. УН–ТУ *VISNYK LVIV UNIV*
Сер. прикл. матем. інформ. *Ser. Appl. Math. Comp. Sci.*
2008. Вип. 14. С. 170–176 *2008. No 14. P. 170–176*

УДК 519.6

ПОШИРЕННЯ МОДИФІКОВАНОГО МЕТОДУ ПОСЛІДОВНИХ НАБЛИЖЕНЬ НА СПЕКТРАЛЬНІ ЗАДАЧІ З ПОЛІНОМІАЛЬНИМИ ОПЕРАТОРНИМИ ПУЧКАМИ

Світлана Ярошко[*], Сергій Ярошко[**]

[*]*Національний університет "Львівська політехніка"*
вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел. 80322758760
[**]*Львівський національний університет імені Івана Франка*
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: kafprog@franko.lviv.ua

Обґрунтовано можливість поширення модифікованого методу послідовних наближень на узагальнені спектральні задачі з поліноміальними пучками лінійних цілком неперервних операторів, що діють у гільбертовому просторі. Доведено ефективність цього методу для розв'язування нелінійних спектральних задач такого типу.

Ключові слова: цілком неперервний оператор, характеристичне число, власна функція, модифікований ітераційний метод, операторний пучок.

1. ВСТУП

У прикладних фізичних та математичних дослідженнях часто виникає проблема розв'язування узагальнених спектральних задач. Зокрема, такі задачі виникають під час дослідження кількісних та якісних характеристик складних випромінювальних систем [2], у теорії нелінійного структурного аналізу [4], під час розв'язування задач еластопружності тощо.

Основи загальної теорії узагальнених спектральних задач закладені ще в працях М.В. Келдиша [5]. Більшість сучасних дослідників розглядає методи розв'язування окремих класів узагальнених спектральних задач, серед яких важливе місце посідають задачі з поліноміальною залежністю від спектрального параметра. Цікаві результати для такого класу задач отримано в [1, 5, 6], де використано підхід, що ґрунтується на лінеаризації задачі за спектральним параметром.

Розвинемо підхід до розв'язування спектральних задач з поліноміальними операторними пучками довільного степеня n із використанням модифікованого методу послідовних наближень (ММПН) [3]. Викладемо теоретичне обґрунтування цього підходу та наведемо результати числового розв'язування конкретної задачі. Частковий випадок застосування цієї методики для обчислення власних пар квадратичного пучка лінійних цілком неперервних операторів, що діють у гільбертовому просторі, опубліковано в [8].

2. ФОРМУЛЮВАННЯ ТА ЛІНЕАРИЗАЦІЯ ЗАДАЧІ

Розглянемо спектральну задачу

$$L(\mu)u = 0 \tag{1}$$

з поліноміальним пучком вигляду

$$L(\mu) = L_n\mu^n + L_{n-1}\mu^{n-1} + \ldots + L_1\mu + I\,, \tag{2}$$

де I – одиничний оператор; $L_1,...,L_n$ – лінійні цілком неперервні оператори, що діють у гільбертовому просторі E; $u \in E$ – елементи простору E; $\mu \in C$ – числовий параметр.

Виконаємо лінеаризацію вихідної задачі (1), а після цього для розв'язування отриманої лінійної задачі застосуємо модифікований метод послідовних наближень, який дає змогу обчислити її характеристичні числа і власні вектори.

Ідею лінеаризації було запропоновано Б.М. Подлевським у [7] під час дослідження поліноміальних пучків самоспряжених операторів.

Процедура лінеаризації не залежить від розмірності простору, в якому діють оператори L_i – коефіцієнти пучка (2). Її можна проводити і тоді, коли L_i – матриці розмірів $M \times M$, що задають лінійні оператори в евклідовому просторі $E = E^M$, і тоді, коли L_i – лінійні оператори, що діють у гільбертовому просторі E.

Уведемо простір $\tilde{E}$ як пряму (ортогональну) суму n копій вихідного простору E: $\tilde{E} = \overset{n}{\oplus} E$; n – степінь пучка. Елементи простору $\tilde{E}$ позначимо $\tilde{u} = \left(u^{(1)},...,u^{(n)}\right)^T$, де $u^{(i)} \in E$.

У просторі $\tilde{E}$ задачі (1) відповідає лінійна задача

$$(\tilde{I} - \mu\tilde{L})\tilde{u} = 0, \qquad (3)$$

де $\tilde{I}$ – одиничний оператор у просторі $\tilde{E}$; $\tilde{L}$ – супутній пучку (2) блоковий оператор (лінеаризатор пучка):

$$\tilde{L} = \begin{pmatrix} 0 & I & ... & 0 & 0 \\ ... & ... & ... & ... & ... \\ 0 & 0 & ... & I & 0 \\ 0 & 0 & ... & 0 & I \\ -L_n & -L_{n-1} & ... & -L_2 & -L_1 \end{pmatrix}. \qquad (4)$$

Нелінійна задача (1) і лінійна задача (3) є спектрально еквівалентними. Цю еквівалентність визначають такі твердження з [6].

Лема 1. *Характеристичні числа пучка* $L(\mu)$ *(і тільки вони) є характеристичними числами супутнього оператора* $\tilde{L}$.

Лема 2. *Пара* $\langle 1/\mu_i, u_i \rangle$ *є власною парою пучка* (2) *тоді й тільки тоді, коли власною парою оператора* (10) *є* $\left\langle 1/\mu_i, \left(u_i, \mu_i^{-1}u_i, ..., \mu_i^{1-n}u_i\right)^T \right\rangle$.

Ці твердження справджуються як для матричних операторів, так і для лінійних, зокрема, цілком неперервних операторів, що діють у гільбертовому просторі.

Отже, розв'язування спектральної задачі (1) з поліноміальним операторним пучком (2) зводиться до розв'язування лінійної спектральної задачі (3) з блоковим оператором (4).

2. ПОШИРЕННЯ ММПН

Для того, щоб до лінійної задачі (3) можна було застосувати модифікований метод послідовних наближень, необхідно, щоб спектр характеристичних чисел оператора (4) був дискретним і скінченним або зліченним з єдиною точкою скупчення на нескінченності. Цей факт можна одержати як наслідок теореми Келдиша [5, с. 39, 327]. Проте зробити це досить важко. Тому пропонуємо безпосереднє доведення, яке досить просте й ефективне для розглядуваного випадку.

Лема 3. *Спектр характеристичних чисел оператора* $\tilde{L}$ *дискретний і є або скінченним, або має єдину точку скупчення на нескінченності.*

Доведення. Поряд з оператором $\tilde{L}$ розглянемо оператор $\tilde{L}^n$, отриманий шляхом піднесення оператора $\tilde{L}$ до степеня n (n-разового множення оператора $\tilde{L}$). Цей оператор має вигляд

$$\tilde{L}^n = \begin{pmatrix} a_1^{(1)} & a_2^{(1)} & \dots & a_n^{(1)} \\ a_1^{(2)} & a_2^{(2)} & \dots & a_n^{(2)} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_1^{(n)} & a_2^{(n)} & \dots & a_n^{(n)} \end{pmatrix}. \tag{5}$$

Елементи першого рядка оператора (5) визначені так

$$a_1^{(1)} = -L_n,\ a_2^{(1)} = -L_{n-1}, \dots,\ a_n^{(1)} = -L_1. \tag{6}$$

Елементи рядків з номерами k ($k = 2, \dots, n$) можна визначити за рекурентними формулами

$$\begin{aligned} a_1^{(k)} &= a_n^{(k-1)} a_1, \\ a_j^{(k)} &= a_n^{(k-1)} a_j + a_{j-1}^{(k-1)}, \quad j = 2, \dots, n \end{aligned} \tag{7}$$

З побудови видно, що кожен елемент $a_j^{(k)}$ ($k = 1, \dots, n,\ j = 1, \dots, n$) оператора (5) є лінійною комбінацією добутків степенів, що не превищують k, лінійних цілком неперервних операторів, які діють у гільбертовому просторі E. Згідно з відомими з функціонального аналізу властивостями лінійних цілком неперервних операторів, можна стверджувати, що кожен елемент $a_j^{(k)}$ – це лінійний цілком неперервний оператор, що діє у гільбертовому просторі E.

Доведемо, що оператор (5) – цілком неперервний. Скористаємось ідеєю доведення, викладеного у [8]. Нехай $\tilde{x} \in \tilde{E}$. Тоді

$$\tilde{L}^n \tilde{x} = \begin{pmatrix} a_1^{(1)} & a_2^{(1)} & \dots & a_n^{(1)} \\ a_1^{(2)} & a_2^{(2)} & \dots & a_n^{(2)} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ a_1^{(n)} & a_2^{(n)} & \dots & a_n^{(n)} \end{pmatrix} \begin{pmatrix} x^{(1)} \\ x^{(2)} \\ \dots \\ x^{(n)} \end{pmatrix} = \begin{pmatrix} u^{(1)} \\ u^{(2)} \\ \dots \\ u^{(n)} \end{pmatrix} = \tilde{u}. \tag{8}$$

Розглянемо:

$$u^{(k)} = \sum_{j=1}^{n} a_j^{(k)} x^{(j)},\ k = 1, \dots, n. \tag{9}$$

Оскільки $a_1^{(k)}$ – лінійний цілком непервний оператор, то з послідовності $\{x_m^{(1)}\}$ можна виділити підпослідовність $\{x_{m_1}^{(1)}\}$ таку, що послідовність $\{a_1^{(k)} x_{m_1}^{(1)}\}$ – збіжна. Аналогічно, з послідовності $\{x_{m_1}^{(1)}\}$ можна виділити підпослідовність $\{x_{m_1}^{(2)}\}$, що послідовність $\left\{a_2^{(k)}x_{m_{1_2}}^{(2)}\right\}$ буде збіжна і т.д. Такі ж міркування можна застосувати для всіх доданків суми (9). Врахуємо також, що сума скінченної кількості лінійних цілком неперервних операторів – це також лінійний цілком неперервний оператор.

Остаточно отримаємо таке: з будь-якої послідовності $\left\{\tilde{x}_m\right\}$ можна виділити таку підпослідовність $\left\{\tilde{x}_p\right\}$, що послідовність $\left\{\tilde{u}_p\right\}=\left\{\tilde{L}^n\tilde{x}_p\right\}$ – збіжна. Отже, можна зробити висновок, що оператор $\tilde{L}^n$ – цілком неперервний.

Лему доведено.

Множина характеристичних чисел $\left\{\mu_i^n\right\}$ лінійного цілком неперервного оператора $\tilde{L}^n$ є дискретною, скінченною або зліченною з єдиною точкою скупчення на нескінченності. Очевидно, що така ж властивість виконується і для множини $\left\{\mu_i\right\}$ характеристичних чисел оператора $\tilde{L}$.

Для розв’язування лінійної спектральної задачі (3) з блоковим оператором (4) можна використати модифікований метод послідовних наближень. Оскільки оператор $\tilde{L}$ – цілком неперервний, то характеристичні числа $\mu_i, i=1,2,...$ задачі (3),(4) є коренями характеристичного ряду

$$F(\mu)=\sum_{j=0}^{\infty}c_j\mu^j . \tag{10}$$

Як і в [3], запишемо допоміжне неоднорідне рівняння:

$$\left(\tilde{I}-\mu\tilde{L}\right)\tilde{u}=\tilde{v}_0F(\mu), \tag{11}$$

де $\tilde{v}_0\in\tilde{E}$ – деяка початкова функція, яку можна розвинути в ряд за власними функціями оператора $\tilde{L}$.

Рівняння (11) має розв’язок за будь-яких значень μ і довільного $\tilde{v}_0$. Причому якщо μ збігається з одним із характеристичних чисел μ_k оператора (4), то розв’язком рівняння (11) є власна функція u_k задачі (3).

Розв’язок шукаємо у вигляді

$$\tilde{u}=\sum_{m=0}^{\infty}\tilde{Z}_m\mu^m , \tag{12}$$

де

$$\tilde{Z}_m=\sum_{j=0}^{m}c_j\tilde{v}_{m-j} , \tag{13}$$

$$\tilde{v}_j=\tilde{L}\tilde{v}_{j-1}=\tilde{L}^j\tilde{v}_0,\ j=1, 2, ... , \tag{14}$$

Необхідні й достатні умови, що їх повинні задовольняти невідомі коефіцієнти c_j, які є у формулі (13), визначають теореми, опубліковані в [9].

Після застосування для розв’язування задачі (3) обчислювального алгоритму модифікованого методу послідовних наближень [3, 9] отримаємо її характеристичні числа $\mu_i, i=1,2,...$ та власні функції $\tilde{u}_i=\left(u_i^{(1)},...,u_i^{(n)}\right)^{\mathrm{T}}$. Згідно з лемою 1, знайдені характеристичні числа є водночас характеристичними числами операторного пучка

(2). Власними функціями цього пучка, згідно з лемою 2, є перші компоненти $u_i^{(1)}$ знайдених власних функцій $\tilde{u}_i$ оператора (4).

Отже, задачу обчислення характеристичних чисел і власних функцій поліноміального операторного пучка (2) повністю розв'язано.

Зауваження. Описаний у цій статті підхід можна використовувати і в скінченновимірному випадку для обчислення наближених характеристичних чисел поліноміального матричного пучка вигляду (2), якщо потрібно знайти лише декілька перших з них. Особливо тоді, коли степінь пучка та розміри його матриць-коефіцієнтів великі.

3. ЧИСЛОВІ РЕЗУЛЬТАТИ

Підтвердимо теоретичні викладки прикладом практичного розв'язування спектральної задачі. Розглянемо спектральну задачу з кубічним пучком лінійних цілком неперервних операторів

$$L(\mu) = L_3\mu^3 + L_2\mu^2 + L_1\mu + I \,, \tag{15}$$

де I – одиничний оператор у просторі $\boldsymbol{L}_2[0;1]$, L_1, L_2, L_3 – лінійні цілком неперервні оператори, що діють у цьому ж просторі. Оператори L_1, L_2, L_3 визначені так:

$$L_1 y = -\int_0^1 G(x,t)\, y(t)\, dt \,,\ L_2 y = -p\int_0^1 t^2 G(x,t)\, y(t)\, dt \,,$$

$$L_3 y = -p^2\int_0^1 t^4 G(x,t)\, y(t)\, dt \,,\ G(x,t) = \begin{cases} t, & t \le x \\ x, & t \ge x \end{cases}. \tag{16}$$

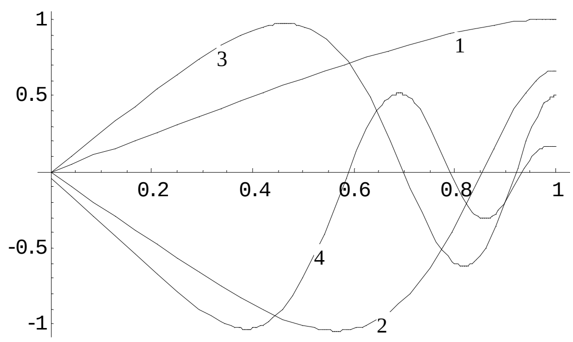

Рисунок. Власні функції задачі (15),(16), p=10.

Застосуємо процедуру лінеаризації, у просторі $\tilde{E} = E \oplus E \oplus E$ перейдемо від нелінійної задачі з кубічним операторним пучком до спектрально еквівалентної їй лінійної задачі. За допомогою модифікованого методу послідовних наближень (виконано 20 кроків) отримано власні значення та власні функції цієї задачі для різних значень параметра p, наприклад:

для p=1: λ_1 = 0.86243872; λ_2 = 0.2291;

для p=3: λ_1 = 1.47873094; λ_2 = 0.439856; λ_3 = 0.15

для p=10: λ_1 = 2.93554285317; λ_2 = 0.93411189; λ_3 = 0.623; λ_4 = 0.44.

У кожному зі знайдених власних значень наведено лише ті десяткові знаки, які стабілізувались у ході обчислень.

На рисунку зображено чотири перші власні функції для випадку p=10 (номер кривої відповідає номеру функції).

Зазначимо, що в літературі здебільшого викладені результати розв’язування спектральних задач з поліноміальними матричними пучками довільного степеня та квадратичними пучками операторів. Прикладів розв’язування задач з операторними пучками степеня $n \geq 3$ автори не знайшли.

4. ВИСНОВКИ

Отже, викладені дослідження дають змогу розширити сферу застосування модифікованого методу послідовних наближень. А саме: обґрунтовано можливість його використання для розв’язування узагальнених спектральних задач з поліноміальними пучками лінійних цілком неперервних операторів, що діють у гільбертовому просторі, та наведено приклад обчислення характеристичних чисел і власних функцій кубічного операторного пучка.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Балинский А.И., Подлевский Б.М.* Метод последовательных приближений в задаче о собственных значениях пучка дифференциальных операторов // Мат. методы и физ.-мех. поля. 1983. Вып. 18. С. 18–21.
2. *Войтович Н.Н., Каценеленбаум Б.З., Сивов А.Н.* Обобщенный метод собственных колебаний в теории дифракции. М.: Наука, 1977. 286 с.
3. *Войтович Н.Н., Ровенчак А.И.* Модификация метода последовательных приближений для однородных задач // Журн. вычисл. математики и матем. физики. 1982. Т. 22. № 22. С. 348–357.
4. *Иванов Б.А.* О приближенном вычислении позитивного собственного значения положительного оператора при нелинейном вхождении параметра // Зап. науч. семинаров Ленинград. отд-ния Мат. ин-та им. В.А. Стеклова АН СССР. 1976. Вып. 58. С. 37–39.
5. *Келдыш М.В.* О полноте собственных функций некоторых классов самосопряженных линейных операторов. // Успехи матем. наук. 1971. Т. 26. № 1. С. 15–41.
6. *Подлевський Б.М.* Деякі алгоритми розв’язку спектральних задач для поліноміальних операторних пучків: Препринт АН УРСР. Ін-т прикл. пробл. механіки і математики; 15–90. Львів: 1990. 14 с.
7. *Подлевский Б.М.* О самосопряженных операторных пучках, спектрально еквивалентных самосопряженным операторам // Укр. матем. журн. 1984. № 5. С. 660–662.
8. *Ярошко С.М.* Обчислення власних значень квадратичного операторного пучка модифікованим методом послідовних наближень // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. прикл. математика та інформатика. 2000. Вип. 2. С. 72–76.
9. *Ярошко С.М.* Про обґрунтування модифікованого методу послідовних наближень відшукання характеристичних чисел лінійних цілком неперервних операторів. // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. прикл. математика та інформатика. 2002. Вип. 5. С. 51–60.

EXPANSION OF THE MODIFIED METHOD OF SUCCESSIVE APPROXIMATIONS ON SPECTRUM PROBLEMS WITH POLYNOMIAL OPERATOR PENCILS

Svitlana Yaroshko[*], Sergiy Yaroshko[**]

[**]National University "Lvivska Politekhnika"
S.Bandery str, 12, Lviv, 79013, ph. 80322758760
[**]Ivan Franko National University In Lviv
Universytetska str, 1, Lviv, 79000, e-mail: kafprog@franko.lviv.ua

In this work the modified method of successive approximations is extended for generalized spectral problems with a polinomial pencil of linear completely continuous operators acting in a gilbert space. The effectiveness of this method is demonstrated by an example of using the method to solve a model spectral problem.

Key words: completely continuous operator, characteristic number, eigenfunction, modified method of successive approximations, operator pencil.

Стаття надійшла до редколегії 02.10.2007
Прийнята до друку 08.10.2008